

identifikujeme jako ne-Romy a jiné jako Romy. Nelze tedy prvoplánově zavírat oči před tímto sociálním faktem. Proto je pro mne tak trochu zbytečné řešit v odborné literatuře se opakovaně vynořující sebezpytující disciplinační otázku, koho autoři knihy pokládali za Roma. Daleko produktivnější je číst jejich odpověď na to, kdo Rom je. Romové jsou ti, jimž je zakazováno a bráněno překročit hranici, která je definována a pocítována jako etnická. Jejich povaha není esencialistická, je konstruována a stále aktualizována, aby udržela mocenskou asymetrii, tedy rozdělení světa na ne-Romy a Romy. Autoři tento závěr úzce vážou na situaci slovenské společnosti. Domnívám se, že ne všude musí být romská identita konfrontována s majoritní distancí, nicméně podobná kognitivní schémata nepřijatelnosti *druhého* se bohužel opakovaně vynořují. Lidově řečeno: vždy to na někoho spadne: na uprchlíky, Somálce, židy, Afroameričany, Romy atd.

Přístup autorů však rozhodně není rezignovaný. Naopak, jejich cílem je nabourat dominantní diskursy. Převrácená vazba knihy má podtrhnout klíčovou myšlenku: dívejme se na situaci Romů obráceně! Čtíme ji z druhé strany, z perspektivy lidí, kteří se usilují vyrovnat majoritní společnosti. Hra s formátem knihy není jen výzvou, ale i odpovědí na ni. Čtení pozpátku je zpočátku matoucí, postupně však novou perspektivu čtenář přijme. Když se však vrátí do světa dominantních knižních pravidel, formát ho zase zaskočí. Podobně je tomu i v pohledu na Romy, který se objevuje v aktérských i veřejných diskurzech. Dokážeme jim dát v daný okamžik hlas, dospět k porozumění, ale naše běžné praxe jinou perspektivu oslabí.

Dana Bittnerová

Petr Krčál: *Dispozitiv penální legitimacy. Kritická reflexe legitimacy ve společnosti po neoliberalní revoluci*

Doplněk, Brno 2016, 188 s.

V sociálních vědách vzniká málo solidních analýz současného stavu české společnosti. Když se nějaká kniha slibující být takovou analýzou objeví, budí nemalá očekávání. Kniha Petra Krčála taková očekávání vyvolává svým podtitulkem, který spojuje klíčovou otázku legitimacy společenského řádu s neoliberalismem. Po jejím prostudování však čtenář může být zklamán. Text je především (upravenou) doktorskou disertací a má daleko k vyzářlému monografickému pojednání. Disertační práce byla obhájena na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni v roce 2015.

Krčálova kniha je cenná importem některých západních teorií do českého prostředí a jejich využitím v interpretaci českých dat. Nejvíce, ale s možná až příliš velkým respektem, se opírá o práce francouzsko-amerického sociologa Loïca Wacquanta. Autor převzaté koncepce vhodně vykládá a přizpůsobuje svým výzkumným účelům, větší dávka samostatného teoretického myšlení se však v knize najít nedá. Jinak inteligentně napsaný text kazí sklon nadužívat cizí slova (více k tomu později), občas se autor snaží čtenáře oslnit terminologií silnou spíše rétoricky než konkrétním analytickým využitím. Např. Wacquantova metafora „penální pornografie“ vystihuje důležitý trend v mediálním zobrazování státní represe. Avšak Krčál tento termín používá až příliš často na to, že medializace policejního boje s kriminalitou není tématem knihy a žádný

konkrétní případ „pornografické“ reprezentace zásahů státní moci proti zločinu se v ní nerozebírá.

Empirický přínos práce nechci zlehčovat, poskytuje dílčí, ale cenný náhled do politického diskurzu bezpečnosti v ČR. Bohužel je však výklad až příliš tažen metodologií a nedostatečně vychází vstříc oprávněnému nároku čtenáře dostat k přečtení text, který vypráví napínavý příběh a poskytuje o svém předmětu komplexní informaci. Knihy L. Wacquanta by mohly být výborným příkladem takového psaní. V Krčálově publikaci najdeme místo příběhu o jednom závažném aspektu české společnosti kostru obvyklé disertační práce. Překvapivá je jednostrannost autora záběru. Práce, která je věnována státní represí namířené proti nejchudším a nejméně sociálně integrovaným vrstvám obyvatelstva, se téměř nezabývá situací těchto vrstev, ale všechen prostor pro empirické zkoumání vyplňuje diskurz o otázkách bezpečnosti u politických stran a státních orgánů. Možná je tato jednostrannost částečně způsobena tím, že materiál doktorské disertace byl již dříve publikován v osmi (!) článcích a kapitolách (s. 9). Proti vydávání částí disertace v podobě samostatných článků se nedá nic namítnout, ale v některých případech se pak nevyhnutelně dostává otázka, jestli má ještě smysl celou disertaci nebo její větší část publikovat jako knihu. U recenzované práce je to na hraně.

Podle Wacquanta je pro současnou podobu neoliberalismu ve Spojených státech a řadě dalších zemí typické nahrazování podpůrné sociální politiky kriminalizací a trestněprávními postihy chudších vrstev obyvatelstva. Wacquant svou tezi vyvozuje ze statistických údajů

o mimořádně vysokých počtech trestněprávních odsouzení obyvatel amerických černošských ghatt, z podobných statistik týkajících se chudinských čtvrtí ve velkoměstech Evropy a Latinské Ameriky, z analýzy systémů sociálního zabezpečení v různých státech, ze zkoumání politického diskurzu a z vlastních jedinečných etnografických studií. Autor recenzované knihy Wacquantův závěr o penalizaci sociálního státu přebírá jako hotový fakt o české společnosti, aniž by předložil statistická, etnografická a jiná data, která by jeho platnost potvrzovala. Empirický záběr knihy je výrazně zúžen omezením na diskurzivní stránku veřejných politik. Je-li penalizace českého sociálního státu chápána pouze jako produkt diskurzivních praktik určitých subjektů (státních orgánů, politických stran atd.), pak k jejímu prokázání stačí evidence získaná z analýzy textů, které tyto subjekty vytvářejí. Úkol postavený před autora je tak mnohem jednodušší než ve wacquantovských studiích pokročilé městské marginality, ale bohužel také jeho výsledky jsou mnohem plošší a méně zajímavé. Z Krčálovy knihy se lze dozvědět poměrně dost o textech produkovaných veřejnou mocí, ale skoro nic empiricky původního o kriminalizaci a represí chudých a sociálně vyloučených osob v ČR.

Autor se označuje za postmarxistu (s. 9), ale zůstává dlužen odpověď na otázku, co se tím má rozumět. Jeho přístup se dá charakterizovat jako mix neomarxismu, Michela Foucaulta, kritické analýzy diskurzu a Wacquantovy kritické sociologie. Takové kombinace jsou dnes běžné, ale to neznamená, že jsou vždy konzistentní. Hlásí se autor k historickému materialismu? Pokud ano, co mu zůstane

z Foucaulta a diskurzu? Jak tato kombinace ladí s Wacquantovým teoretickým stanoviskem, usilujícím o překonání dichotomie mezi marxismem a analýzou symbolických významů? Bohužel metateoretická poznámka nebo dovětek zaměřující se na tyto a podobné otázky v knize chybí.

Středem Krčálova pojednání je legitimita současných západních neoliberalních společností a přirozeně zejména společnosti české. Jeho základní tezi, inspirovanou Wacquantovými pracemi, lze shrnout takto: státy ustupují od své role poskytovatele sociálního zabezpečení pro všechny vrstvy obyvatelstva, tím ztrácejí svou legitimitu; deficit legitimacy kompenzují stále větším spoléháním se na represivní a trestní aparáty, jako je policie a bezpečnostní služby (s. 6). Tato teze není předložena k empirickému testování, autor s ní pracuje jako s již potvrzeným závěrem. Její platností si je natolik jist, že neuvádí žádná data prokazující pokles legitimacy současných západních států nebo konkrétně českého státu, nedokumentuje statisticky ani pomocí dalších údajů nárůst závislosti státu na represivních složkách státní moci. Mnohý čtenář si asi najde důvody, proč může s takto podanou tezí o krizi legitimacy současného státu souhlasit, ale od knihy, v níž je krize legitimacy východiskem pro vše ostatní, je možné čekat více.

Autora především zajímá vztah mezi státní legitimitou a nárůstem významu trestněpolitických funkcí státu. Pro tento účel zavádí pojem „dispozitiv penální legitimacy“, jež vymezuje jako „soubor diskurzivních praktik, strategií, technik, procedur a aparátů, které (re)produkují legitimitu státních institucí“ (tamt.). Tímto krokem se přihlašuje k foucaultovské teorii

diskurzu, jež pro své téměř bezbřehé teoretické ambice a obtížnou empirickou specifikovatelnost má vedle příznivců také nemálo kritiků (mezi sociology zabývajícími se sociálními nerovnostmi k nim patřil i Wacquantův učitel Pierre Bourdieu). Nedostatečně specifikovaný, u Foucaulta i u autora, je samotný koncept dispozitivu. Samozřejmě je možné zkonstruovat takový „dispozitiv“, který vede státní instituce, strany a média k tvorbě legitimizujícího diskurzu založeného na prezentaci státu jako ochránce před zločinem a ohrožením ze strany chudých a vyloučených obyvatel. Domnívám se však, že to samé se dá říci a mělo by být řečeno i bez tohoto termínu. „Dispozitiv“ funguje jako černá skříňka shrnující různé komplexy nedostatečně poznaných kauzálních, funkcionálních a symbolických souvislostí.

Srozumitelnosti pojmu „dispozitiv penální legitimacy“ dále příliš nepomáhá autorovo tvrzení, že je odvozen z „triangulace“ tří fenoménů. Co triangulace znamená, se v textu nedozvíme. Není jasné, zda zdroj této metafory je třeba hledat v zeměměřičství, kvalitativním výzkumu, nebo někde jinde. Možná se jedná o pouhou konjunkturu neboli nalezení průniku tří různých předmětných oblastí. Vnitřní fungování triangulace jako teoretického nástroje sociálního vědce bohužel není vysvětleno. Další nejasnost vzniká kolem faktu, že jedna z triangulovaných složek se v textu liší. Vedle legitimacy státních institucí a „penality“, rozuměj trestněprávní funkce státu, je někde třetím prvkem společnost (s. 6, srov. s. 38), jinde pak neoliberalismus (s. 66, 149). Zřejmě se „společností“ míní typ společnosti, a lze tedy za „společnost“ dosadit „neoliberalní společnost“. Pak ale jde o příklad

společenskovedního myšlení používajícího poněkud hrubé kategorie. Dá se pochybovat o tom, že všechny západní společnosti jsou neoliberální ve stejném rozsahu a že jejich charakteristiku jako společností určuje pouze nebo především míra jejich ztržnění. Podobná výhrada se týká legitimacy státu, která se rovněž liší podle svého sociálního a kulturního kontextu. Kontextuálně závislá je nepochybně i trestněprávní funkce každého státu. V pojmu dispozitivu penální legitimacy se tak spojuje něco, co již vždy spojeno bylo, totiž konkrétní společnost se specifickou (historicky proměnlivou) realizací státu a jeho legitimacy. V Krčálově knize však tato problematika není dostatečně rozpracována.

Další sporný bod autorova teoretizování představuje rozlišení mezi úzkým a širokým pojetím trestu (s. 50–55). Trest v užším smyslu je podle Krčála sankce uložená veřejnou mocí pachatelů za spáchaný zločin. V tomto užším pojetí lze rozlišovat obvyklé funkce trestu jako funkci retribuivní, rehabilitační, odstrašující, restituční nebo eliminační. Autor pouze vyjmenovává a neargumentuje pro nebo proti každé z těchto funkcí, i když nejsou všechny sluchitelné ani mezi sebou navzájem ani s jeho pojetím trestního státu. Vážnější otázka vzniká u širšího pojetí trestu. Podle autora trest v širším smyslu znamená dohled nad jedinci a skupinami označovanými státní mocí za náchylné ke zločinu, jejich stigmatizaci, marginalizaci a vylučování ze společnosti (s. 52). Stigmatizace a mocenská kontrola osob s labellem devianta je jistě realita, která vyžaduje kritickou pozornost sociálních věd. Má však smysl tyto společenské fenomény chápat jako součást trestu? Jsou průvodní následky trestu totéž co trest? Autor se ve výkladu širšího

pojetí odvolává na Wacquanta, ale na jím citované stránce z Wacquantova článku se žádný explicitní argument na podporu tohoto pojetí neobjevuje. V běžných vymezeních trestu v teoriích vycházejících z trestního práva (včetně teorie Emile Durkheima, na kterého autor také navazuje) je jedním z podstatných aspektů trestu to, že je pachatelů udělován úmyslně nějakou autorizovanou veřejnou instancí. V obou těchto bodech – úmyslnost a skutečnost, že nevzniká pouhým fungováním obecné společenské dynamiky, nýbrž výhradně činností příslušné instituce – širší pojetí podmínky definice trestu nesplňuje. Mám pochybnosti o tom, že autorovo širší chápání trestu je analyticky užitečné.

Když se od teoretických pojmů a výpovědí přejde na neméně důležitou rovinu metodologických východisek, narazí se na asi nejzásadnější konstrukční problém celé knihy. Filosofická orientace, která se jasně projevuje v teoretické části, a empiristický přístup v části knihy zabývající se konkrétním diskurzem se vzájemně nedoplňují tak organicky, jak autor asi předpokládá. Krčál k tématu legitimacy přistupuje jako poststrukturalistický filosof, jehož vlastní modus agendi tvoří tvůrčí práce s pojmy a argumenty. Empirická data jsou pro filosofický přístup pouhým pomocným materiálem vhodným k ilustraci jednotlivých tvrzení a rétorickému posílení argumentace. Ale v empirické části autor jakoby vyměnil tvůrčí kabát filosofa za bílý plášť empirického sociálního vědce. Diskurz politických stran a státních institucí je zpracován pozitivisticky a kvantitativně. Autor dokonce stanoví hypotézu a výzkumné otázky (s. 68). Tento krok, zřejmě motivovaný snahou uspokojit požadavky hypoteticko-deduktivního modelu,

patří k nejproblematičtějším bodům knihy. Je předem jasné, že všechny teze budou potvrzeny. Formulace tezí v teoretickém jazyce však ani neumožňuje jejich empirické testování. Oba základní momenty, poststrukturalistický výklad diskurzu legitimacy a analýza diskurzu konkrétních aktérů jako pozitivního faktu, nebo stručně řečeno, Foucault a CAQDA, se úplně nepotkávají, navzdory zdání, které je vyvoláno společným užíváním termínu „diskurz“.

Podobný rozpor, odpovídající dvojko-lejnosti v přístupu autora, který na jednu stranu vychází z filosofie a na stranu druhou se snaží držet zásad společenskovední metodologie, se dá najít také v jeho odvolávání se na práce oxfordských filosofů Zofie Stemplowské a Adama Swifta na téma ideální a neideální teorie (s. 66, 71). Toto rozlišení má podle mého názoru smysl u normativních teorií, jako je například teorie spravedlnosti. V sociologii a dalších sociálních vědách toto rozlišení může být významné v té míře, v jaké i ony, ať už skryté nebo otevřené, obsahují normativní prvek. Avšak společenskovední teorie je vždy teorie nějaké reálné předmětné oblasti, a v tomto ohledu je tedy zavádějící mluvit o jakési ideální společenskovední teorii. Empirické teorie společenských věd pracují s ideálními typy, ale to je úplně jiná problematika. Považuji proto za nešťastné představovat závěry výzkumu českých diskurzů legitimacy zvláště na rovině společenskovední teorie a na rovině politické praxe. Příslušná kapitola „Závěrečné poznámky“ (5.) nejlépe ukazuje dualismus autorova přístupu – a také metodologickou nevyjasněnost celé práce. „Závěry“ na úrovni teorie v podstatě jen znovu shrnují teoretické formulace jiných autorů představené v teoretické části knihy.

Závěry na úrovni praxe zase jen opakují zjištění už vyslovená v empirické části. Chybí klíčový prvek rozvíjení původního teoretického jazyka v dialogu s empirickými daty a jejich interpretacemi.

Text je přeplněný cizími slovy. Místo „sociálního zabezpečení“ autor systematicky používá anglický termín „welfare“. Možná proto, aby zůstala zachována souvislost s Wacquantovými termíny „workfare“ a „prisonfare“ (s. 11). Tuto souvislost by však stačilo jednou v textu vyloužit. Používání „welfare“ by mohlo navodit nesprávný dojem, že současný český systém sociálního zabezpečení je více závislý na vlivech z anglosaského světa než na dlouhé domácí a středoevropské tradici. Podobně se o sociální politice a dalších veřejných politikách mluví vždy jako o „policies“. Nevím, jestli důvodem je (v knize netematizovaná) podobnost „policy“ s „police“ a „policing“, opět by ale stačilo tuto dobře známou souvislost připomenout vhodně umístěným odstavcem nebo poznámkou pod čarou. Tím ale seznam nadužívaných cizích slov nekončí: „penální“, „nomický“, „adorace“, „triangulace“, „produkce“, „reprodukce“, „redukce“, „reifikace“, nepřeloženy zůstávají také „deserving poor“ a „undeserving poor“. Tato cizí slova se na řadě míst objevují vedle sebe až příliš hustě. Netřeba říkat, že čtivost knihy se tím snižuje, aniž by se zvýšila intelektuální hodnota obsahu. V případě lukáčovského pojmu „reifikace“ je obtížné z jeho užívání v textu odvodit, co je jím míněno.

Ani ne polovinu knihy zabírá empirická analýza českého politického diskurzu zaměřená na působení dispozitivu trestní legitimacy. Autor měl k dispozici dva datové korpusy. První z nich, zahrnující

mediální sdělení související s problematikou bezpečnosti, v této knize skoro nebyl využit. Čtenář, který se chce seznámit s výsledky jeho analýzy, se zřejmě musí podívat do těch částí autorovy disertace, které byly publikovány jinde. Druhý korpus zahrnuje programy politických stran, oficiální dokumenty bezpečnostních složek státu a rozhovory s aktéry bezpečnostní politiky (počet neuveden). V knize se pracuje skoro výhradně s texty, které byly vytvořeny v rámci největších českých politických stran a několika složek státní moci: Bezpečnostní informační služby, Ministerstva vnitra a Policie ČR. Analýza diskurzu těchto organizací je popisná a mechanicky odvedená. Dokumenty byly běžným kvalitativním kódováním přiřazeny k takovým kategoriím diskurzu bezpečnosti, pořádku a legitimacy, jako jsou „bezpečnost“, „prevence“, „policie“ nebo „sociální vyloučení“. Autor tuto část knihy označuje jako „ilustrativní“ (s. 159) a o více opravdu nejde. Zbytečně dlouhé citace z dokumentů slouží v podstatě jen k ilustraci dříve formulovaných teoretických výpovědí, někdy tuto funkci plní lépe a někdy hůře. Je to nepřilíš zajímavé čtení, při kterém se nenarazí na nic neočekávaného. Proto opakují: na disertační práci dostatečné, na knihu málo. Obecně řečeno je škoda, že v dnešní konkurenčně napjaté situaci mnoho mladších autorů vydává svou disertaci raději hned, než aby věnovali dalších pár let jejímu dopracování do podoby rozsáhlé a důkladné monografie, která by maximálně využila výsledků jedinečného výzkumného projektu, jakým disertační výzkum obvykle bývá.

Marek Skovajsa

Pierre Hadot: *Co je antická filosofie?*

Vyšehrad, Praha 2017, 320 s.

Knihou významného francouzského filosofa Pierra Hadota (1922–2010), která vyšla poprvé v roce 1995 v Paříži, představuje poměrně originální pokus pohlédnout na antickou filosofii z nové perspektivy. V dnešní době je filosofie obecně považována primárně za teoretický diskurs nabízející určitý výklad světa, z něhož sice mohou občas vycházet i určitá morální pravidla či normy náležitosti jednání, nicméně to, zdali je možno na dané filosofii založit život (a zdali podle ní tedy někdo žije), je otázka zcela podružná, která do filosofického tázání snad ani nepatří. Těž podmínky studia filosofie jsou dnes zcela odlišné od těch v antice: student se setká s filosofií na univerzitě, kde je součástí plánu jeho studia, které je samo pouze dílčí, přípravnou etapou jeho celkového životního rozvrhu. Pokud snad nalezneme v některé z představených podob filosofie zalíbení, půjde takřka bez výjimky o intelektuální rozhodnutí, jež se nijak přímo nepromítne do jeho způsobu života (jako výjimku uvádí Hadot (zřejmě radikální marxismus). V antice tomu ovšem bylo dle autora právě naopak: konkrétní filosofie byla důsledkem původnější volby určité duchovní cesty, tedy celkového způsobu života, který byl možný pouze v určitém typu společenství či školy, kde se daný typ filosofie provozoval. Takřka nikdy se nestávalo, že by se adept přidal k určité škole na základě četby filosofického spisu či teoretického výkladu učitele; volil naopak podle stylu života, který ho přitahoval; taková volba představovala existenciální rozhodnutí vyžadující následně životní